

ΦΕΡΝΟΝΤΑΣ ΣΕ ΕΠΑΦΗ ΘΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΘΥΤΕΣ: ΝΕΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ;

Δρ. Ιωάννης Δρίτσας*

Περίληψη

Το θέμα της κατεύθυνσης του Συστήματος Δικαιοσύνης ανηλικών στη χώρα μας καθώς και της επάρκειας του να αντιμετωπίσει τη συνεχώς αυξανόμενη νεανική παραβατικότητα έχει επανειλημμένα προκαλέσει ποικίλες αντιδράσεις. Κάποιοι θεωρούν ότι το φαινόμενο απλά απαιτεί αυστηρότερες ποινές, ενώ άλλοι επαναλαμβάνουν την ανάγκη για μία επιστημονικά αξιόπιστη θεραπευτική προσέγγιση των νεαρών παραβατών.

Ο συγγραφέας πιστεύει ότι μία ουσιαστική και μακροπρόθεσμη αντιμετώπιση των ποικίλων μορφών του προαναφερθέντος φαινομένου προϋποθέτει τον επαναπροσδιορισμό της φιλοσοφίας και πρακτικής του όλου Συστήματος. Το άρθρο παρουσιάζει ένα διαφορετικό μοντέλο Δικαιοσύνης το οποίο βασίζεται στις φιλοσοφικές αρχές της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης (Restorative Justice) ή ΕΔ. Η κρηπίδα αυτού του μοντέλου είναι η επανόρθωση ή αποκατάσταση της βλάβης που έχει υποστεί το θύμα και η τοπική κοινότητα σαν αποτέλεσμα της παραβατικής πράξης και η ενίσχυση της προσωπικής ευθύνης του θύτη, δίνοντας παράλληλα την ευκαιρία στους άμεσους πρωταγωνιστές (θύτης και θύμα, οικογένειές τους και εκπρόσωποι της τοπικής κοινότητας) να συμμετάσχουν ενεργητικά τόσο στην όλη διαδικασία αντιμετώπισης και διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης όσο και στην τελική μορφή αποκατάστασης της βλάβης.

Ο συγγραφέας παρουσιάζει τα κύρια στοιχεία του μοντέλου που κατά τη γνώμη του το κάνουν άξιο προσοχής στην αντιμετώπιση της νεανικής παραβατικότητας στη χώρα μας. Ακολουθεί μία σύντομη αναφορά των διαθέσιμων ερευνητικών δεδομένων από άλλες χώρες και τέλος συζήτηση των πιθανών πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων του συγκεκριμένου μοντέλου.

Εισαγωγή

Νομικά και θεσμικά το Δικαστήριο Ανηλικών και η Υπηρεσία Επιμελητών έχουν την ευθύνη όχι μόνο για την αντιμετώπιση της νεανικής παραβατικότητας, με την έννοια της επιβολής του νόμου και της συνεπαγόμενης τιμωρίας, αλλά και για τη διερεύνηση των προσωπικών αναγκών και προβλημάτων των παραβατών και την παροχή υποστηρικτικών υπηρεσιών (Σπινέλη και Τροϊανού, 1992, Χάι-

* Καθηγητής Κοινωνικής Εργασίας, ΑΤΕΙ Πάτρας.

δου, 1990). Αυτός ο διπλός χαρακτήρας του Συστήματος στην καθημερινή πρακτική δίνει συχνά προτεραιότητα στη θεραπεία και λιγότερο στην τιμωρία (Τροϊανού, 1986, Δρίτσας, 1994). Η κυρίαρχη Αρχή εκφράζεται από το *parens patriae*, δηλαδή το δικαστήριο αναλαμβάνει το γονικό ρόλο.

Προς το τέλος της δεκαετίας του '80 και κυρίως τη δεκαετία του '90, το Δικαστήριο Ανηλίκων Αθηνών και οι συναφείς υπηρεσίες άρχισαν να αντιμετωπίζουν, όχι μόνο αυξανόμενους αριθμούς παραβατικής συμπεριφοράς, αλλά και σημαντικές αλλαγές στον ποιοτικό χαρακτήρα αυτής της συμπεριφοράς. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων Αθηνών για το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, ο αριθμός των ανηλίκων που διαπράττουν αδικήματα, οδηγούνται στο εδάλιο και καταδικάζονται είναι αυξητικός με ιδιαίτερη έμφαση στη χρήση ναρκωτικών ουσιών και τις κλοπές. Η κατάσταση αυτή σε συνδυασμό με τη συνεχιζόμενη έλλειψη πόρων και την ελλιπή υποστήριξη του έμψυχου δυναμικού της Υπηρεσίας έχουν συντελέσει στη δημιουργία συνθηκών αβεβαιότητας όσον αφορά το παρόν και το μέλλον του όλου Συστήματος. Σύντομα και κάτω από την πίεση γεγονότων, όπως η αλματώδης ποσοτική και ποιοτική αύξηση της παραβατικότητας, η συνεπαγόμενη ανησυχία της κοινής γνώμης από τα αυξανόμενα κρούσματα παραβάσεων και η ανάγκη της εκάστοτε κυβέρνησης να αποδείξει ότι ελέγχει την κατάσταση, θα οδηγήσει στην επανεξέταση των ερωτηματικών και εναλλακτικών προτάσεων, σχετικά με το παρόν και μέλλον του Συστήματος Δικαιοσύνης Ανηλίκων. Μάλιστα, η εμπειρία από άλλες χώρες (Umbreit, 1998) υπενθυμίζει ότι παρόμοια φαινόμενα συχνά μπορεί να οδηγήσουν σε καταστάσεις όπου η προσοχή μετατοπίζεται μονοδιάστατα στην τιμωρία του ενόχου και όχι στην ουσιαστική επανένταξη και δίκαιη αποκατάσταση τόσο του παραβάτη όσο και της βλάβης και σύγκρουσης μεταξύ των εμπλεκόμενων.

Είμαστε όμως αναγκαστικά αντιμέτωποι με το κλασσικό δίλημμα μεταξύ συντηρητικών και φιλελεύθερων "τιμωρία ή θεραπεία" ή υπάρχουν και άλλες επιλογές ; Με άλλα λόγια, είναι δυνατόν να αντιμετωπίσουμε τις νέες μορφές παραβατικότητας με τρόπους οι οποίοι όχι μόνο δίνουν ένα σωστό μήνυμα προσωπικής ευθύνης στον παραβάτη για τις πράξεις του μαζί με την ευκαιρία να αποκαταστήσει προσωπικές δυσλειτουργίες και προβλήματα, αλλά και παράλληλα αντιμετωπίζουν την αδιαφορία του κοινού και ενισχύουν τη συνοχή της τοπικής κοινότητας και την παραδοσιακή της ικανότητα να διαπραγματεύεται και να επανορθώνει συγκρούσεις μεταξύ των μελών της ;

Ήδη υπάρχουν παραδείγματα άλλων πρωτοποριακών Συστημάτων Δικαιοσύνης που προσπαθούν να επαναπροσδιορίσουν την αποστολή και τον ρόλο τους λαμβάνοντας υπ' όψιν αυτή τη φορά παραδοσιακές αξίες και καθιερωμένους τρόπους διαπραγμάτευσης των διαφορών και συγκρούσεων. Για παράδειγμα, το τοπικό Σύστημα Δικαιοσύνης στην Indiana των Ηνωμένων Πολιτειών απαιτεί από τους νεαρούς παραβάτες, οι οποίοι έχουν απασχολήσει το δικαστήριο κατά επανάληψη, να παρουσιάσουν στη δίκη ένα συμβόλαιο αποκατάστασης των ζημιών στις οποίες έχουν εμπλακεί. Το συμβόλαιο αυτό, κατά κανόνα, περιλαμβάνει προσωπικές υπηρεσίες προς το θύμα ή εθελοντική εργασία στην κοινότητα, καθώς και συμμετοχή του παραβάτη σε ένα πρόγραμμα που θα τον βοηθήσει να ενισχύσει τις ικανότητες επικοινωνίας, να ελέγχει τον θυμό του, να παίρνει καλύτερες αποφάσεις και να περνάει τον ελεύθερο χρόνο περισσότερο εποικοδομητικά. Υπολογίζεται ότι τα τελευταία 20 χρόνια λειτουργούν 300 τουλάχιστον τέτοια προγράμματα στις Ηνωμένες Πολιτείες και Καναδά και περισσότερα από 500 στην Αυστραλία, Αγγλία και Σκανδιναβικές χώρες.

Το Σύστημα Δικαιοσύνης Ανηλίκων, τα άλυτα διλήμματα και οι προσπάθειες για μία νέα ταυτότητα

Επιστρέφοντας στο δικό μας Σύστημα Δικαιοσύνης Ανηλίκων ο συγγραφέας είχε την ευκαιρία να διαπιστώσει κατά τη διάρκεια τρίμηνης ερευνητικής μελέτης της Υπηρεσίας Επιμελητών (Δρίτσας, 1994) ότι τόσο το θύμα όσο και ο θύτης δεν έχουν κανένα θεσμικό ή πρακτικό ρόλο στη διαπραγμάτευση και επίλυση της διαφοράς που έχει προκύψει μεταξύ τους. Έρευνες της λειτουργίας παρόμοιων Συστημάτων σε άλλες χώρες (Maguire, 1982, Bae, 1991) επιβεβαιώνουν ότι η διαδικασία κατά τη διάρκεια της δίκης μη επιτρέποντας οποιανδήποτε επικοινωνία και αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο αντιμαχομένων μερών αφήνει το μεν θύμα με την αίσθηση ότι τα συναισθήματα και η άποψή του δεν λαμβάνονται υπ όψιν, τον δε θύτη αδιάφορο και ανεπηρέαστο από την απώλεια και βλάβη που έχει υποστεί το θύμα. Μάλιστα, σημειώνεται ότι σε τέτοιες συνθήκες και οι δύο πλευρές συχνά διακατέχονται από προκατειλημμένες και στερεότυπες απόψεις ο ένας για τον άλλο. Για παράδειγμα, μία από τις ιδιαίτερα γνωστές έρευνες του είδους (Maguire and Corbett, 1987) φανερώνει ότι το κοινό συνήθως διακατέχεται από την εξωπραγματική πεποίθηση ότι οι διαρρήκτες έχουν ατσάλινα νεύρα και υπερβολική κακία για τα θύματά τους. Αυτή η πεποίθηση όμως έχει ελάχιστη σχέση με τον τρόπο με τον οποίο ο μέσος διαρρήκτης αισθάνεται και λειτουργεί.

Είναι ενδιαφέρον επίσης ότι ερευνητικές μελέτες που εξετάζουν το πώς οι παραβάτες αντιλαμβάνονται τη βλάβη που προκαλούν αποδεικνύουν ότι ένας μεγάλος αριθμός πιστεύουν πως οι ζημιές που προκαλούνται από τα αδικήματά τους αποζημιώνονται από τις ασφαλιστικές εταιρείες ή είναι ασήμαντες για αυτούς που βλάπτονται. Είναι φανερό ότι και οι δύο πρωταγωνιστές χρειάζονται να μάθουν πολλά περισσότερα ο ένας για τον άλλο.

Σε ένα γενικότερο επίπεδο και σύμφωνα και με άλλες μελέτες υποστηρίζεται πως οι περισσότεροι άνθρωποι συμφωνούν πως τα παραδοσιακά Συστήματα Δικαιοσύνης δεν αποκαθιστούν τις απώλειες των θυμάτων, δεν απαντούν στις ερωτήσεις τους, δεν ανακουφίζουν τους φόβους τους ούτε τους βοηθούν να καταλάβουν την προσωπική τραγωδία τους (Galaway, 1984, Thomson and Ragona, 1987). Αυτό συμβαίνει επειδή τα καθιερωμένα συστήματα δικαιοσύνης ανηλίκων προσπαθούν να απαντήσουν ερωτήσεις του είδους ποιοι νόμοι έχουν παραβιαστεί, ποιος τους παραβίασε και πως μπορούμε να δώσουμε ένα σωστό μάθημα στον παραβάτη λαμβάνοντας υπ' όψιν τις ιδιαίτερες ανάγκες της ηλικίας του. Τέτοιες ερωτήσεις όμως σύμφωνα με όσα έχουν προηγηθεί όχι μόνο δεν έχουν βοηθήσει τον έλεγχο της παραβατικότητας αλλά δίνουν αντιφατικά μηνύματα σχετικά με τον ρόλο της Δικαιοσύνης. Η Επανορθωτική Δικαιοσύνη αντίθετα ερωτά ποιος έχει ζημιωθεί, τι είδους ζημιά έχει υποστεί, και πως μπορούμε να διευκολύνουμε τον παραβάτη να επανορθώσει με την ενεργητική συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων, ενισχύοντας έτσι τόσο τη δική του επάρκεια όσο και την ικανότητα της τοπικής κοινωνίας να συμμετέχει και να διαπραγματεύεται τις διαφορές που προκύπτουν μεταξύ των μελών της.

Βέβαια κάποιος θα μπορούσε να θέσει το ερώτημα κατά πόσο είναι υπερβολικό να ζητούμε από τους ήδη καταπονημένους επιμελητές ανηλίκων (Δρίτσας, 1994), δικαστές και εισαγγελείς να δίνουν σημασία και στις ανάγκες των θυμάτων και μάλιστα να ενθαρρύνουν την ενεργητική συμμετοχή τους σε όλη την ποινική διαδικασία. Οι υποστηρικτές της ΕΔ είναι κατηγορηματικοί: οι παρα-

δοσιακοί σκοποί της δικαιοσύνης (τιμωρία και έλεγχος της νεανικής παραβατικής συμπεριφοράς σε συνδυασμό με την παροχή υποστήριξης και θεραπείας) δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν χωρίς την άμεση συμμετοχή όλων όσων εμπλέκονται άμεσα ή έμμεσα στη σύγκρουση και ζημιά που έχει προκύψει.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΚΑΙ ΑΞΙΕΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΟΡΘΩΤΙΚΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Η τακτική της χρησιμοποίησης πρακτικών επανόρθωσης της βλάβης είναι πολύ παλαιά. Για παράδειγμα, ο Βαβυλωνιακός Κώδικας του Χαμουραμί (1700 π.χ.) απαιτούσε επανόρθωση της ζημιάς στα αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας, ενώ ο Κώδικας των Σουμέριων (2060 π.χ.) εφάρμοζε την έννοια της αποκατάστασης ακόμη και στα βίαια αδικήματα. Πολύ αργότερα και κατά τη διάρκεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας οι καταδικασμένοι κλέφτες ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν τη διπλή αξία των αγαθών που είχαν κλαπεί. Με την πάροδο του χρόνου όμως η παραβατική πράξη θεωρήθηκε ως προσβολή προς το κράτος και τον βασιλέα χάνοντας έτσι την έννοια της βλάβης που αφορά το συγκεκριμένο θύμα και την τοπική κοινωνία.

Έτσι λοιπόν, αν και η επανορθωτική δικαιοσύνη δεν αποτελεί νέα πρακτική, άρχισε να επανέρχεται στην επικαιρότητα τη δεκαετία του 1970 (Christie, 1977, Zehr, 1985) από το κίνημα υπεράσπισης των δικαιωμάτων των θυμάτων και κοινοτικά προγράμματα διαμεσολάβησης και διευθέτησης των συγκρούσεων. Η ΕΔ στην εποχή μας βασίζεται στις ακόλουθες αρχές και αξίες :

- Η παράβαση ζημιώνει ανθρώπους, ευρύτερες οικογένειες και κοινότητες και δημιουργεί την υποχρέωση για αποκατάσταση της βλάβης.
- Όλοι οι άμεσα εμπλεκόμενοι στο αδίκημα θα πρέπει να συμμετέχουν και στην αντιμετώπιση των συνεπειών και στην επίλυσή του.
- Οι επίσημες αστυνομικές και δικαστικές αρχές θα πρέπει να έχουν δευτερεύοντα ρόλο σε αυτή τη διαδικασία.
- Η άποψη του θύματος είναι αποφασιστική στο πώς θα πρέπει να επανορθωθεί η ζημιά.
- Υπεύθυνη στάση από τον παραβάτη σημαίνει και συνεπάγεται την ανάληψη πρωτοβουλιών από τον ίδιο για την αποκατάσταση της βλάβης.

Μεταφράζοντας αυτό το σύστημα αξιών και αρχών σε συγκεκριμένους στόχους μπορούμε να αναφέρουμε ότι

- Θύματα και θύτες αποκτούν ένα ενεργητικό ρόλο στη διαδικασία και στο αποτέλεσμα της εκδίκασης της κάθε υπόθεσης.
- Και τα δύο μέρη έχουν τη δυνατότητα και ευκαιρία μετά από μία διαδικασία διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης να καταλήξουν σε σαφή οφέλη και για τους δύο, όπως αποζημίωση για το θύμα και μείωση της ποινής ή αναστολή για τον παραβάτη.
- Τόσο για το θύμα όσο και για τον θύτη η διαπραγμάτευση μπορεί να αποτελέσει μία εκπαιδευτική και ακόμη θεραπευτική εμπειρία μέσα από την οποία οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα

αρχίζουν να αμφισβητούνται. Για παράδειγμα, δεν είναι ασυνήθιστο για θύματα που έχουν λάβει μέρος σε προγράμματα επανόρθωσης και διαπραγμάτευσης να εκφράσουν την έκπληξή τους που οι παραβάτες ήταν τελικά "τόσο συνηθισμένοι άνθρωποι". Θεωρούν μάλιστα παράξενο ότι αυτοί οι νεαροί παραβάτες έχουν διαπράξει τόσα πολλά αδικήματα.

Σε ένα γενικότερο επίπεδο, οι οπαδοί της ΕΔ υποστηρίζουν ότι η θεραπεία του παραβάτη είναι αδύνατη αν ο ίδιος δεν παραδεχθεί και αποδεχθεί τη βλάβη που έχει προκαλέσει και δεν επανορθώσει. Ομοίως, η προστασία του κοινού συνεπάγεται όχι μόνο ασφάλεια από μελλοντική βλάβη αλλά και μέριμνα για τις ζημιές που έχουν ήδη προκύψει. Αυτό προϋποθέτει την επανωδραστηριοποίηση και ενίσχυση των παραδοσιακών τρόπων διαμεσολάβησης και εκτόνωσης των διαφορών σε τοπικό επίπεδο.

Το Σύστημα Δικαιοσύνης και η τοπική Κοινότητα θα πρέπει να έχουν συμπληρωματικούς ρόλους στην αντιμετώπιση της παραβατικότητας τόσο σε μακρο όσο και σε μικρο-επίπεδο. Το Σύστημα Δικαιοσύνης θα έχει την ευθύνη για την τάξη ενώ η Κοινότητα την ευθύνη για την αποκατάσταση και διατήρηση της ειρήνης. Η ΕΔ με τη χρησιμοποίηση παρεμβάσεων όπως διαμεσολαβητικές συναντήσεις θυμάτων και θυτών, εθελοντική κοινοτική εργασία και αποκατάσταση (restitution) ανταποκρίνεται σε μία βασική ανάγκη της Κοινότητας να καταγγέλλει την παραβατική συμπεριφορά, να την αντιμετωπίζει με τις ανάλογες συνέπειες και να στέλνει το μήνυμα στον παραβάτη και σε άλλους ότι τέτοιες συμπεριφορές είναι απαράδεκτες.

Η δημιουργία και διατήρηση συνθηκών ασφάλειας στην τοπική κοινωνία δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί απλά με την τιμωρία ή θεραπεία του συγκεκριμένου δράστη μέσα από απρόσωπους μηχανισμούς. Όπως αναφέρει ο Braithwaite (1989) η παραβατικότητα ελέγχεται καλύτερα όταν τα μέλη της κοινότητας συμμετέχουν ενεργητικά στον σιγματισμό των παραβατών και στη συνέχεια στην κοινωνική επανένταξή τους στην κοινότητα. Κοινωνίες με χαμηλή παραβατικότητα είναι αυτές όπου οι άνθρωποι δεν αδιαφορούν για ότι συμβαίνει γύρω τους, όπου η ανεκτικότητα των παραβάσεων έχει όρια, και όπου οι πολίτες προτιμούν να αντιμετωπίζουν τα σχετικά προβλήματα τους παρά να τα αναθέτουν αποκλειστικά στους επαγγελματίες.

ΠΩΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΕΙ Η ΕΠΑΝΟΡΘΩΤΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Υπάρχουν προγράμματα τα οποία λειτουργούν ανεξάρτητα από το Σύστημα Δικαιοσύνης και μπορεί να αποτελούν μια εναλλακτική επιλογή για όσους εμπλέκονται στη διένεξη σχετικά με τις συνέπειες των παραβάσεων. Άλλα προγράμματα αποτελούν τμήμα του επίσημου Συστήματος, και οι σκοποί τους συμπεριλαμβάνουν εκτός των γενικών σκοπών της ποινικής δικαιοσύνης και εκείνους που αναφέρονται στην Επανορθωτική Δικαιοσύνη. Τα τελευταία προγράμματα προϋποθέτουν την υποστήριξη δικαστών, δικηγόρων, επιμελητών ανηλίκων και συνήθως εφαρμόζονται σε τρία στάδια της ποινικής διαδικασίας.

- Το στάδιο πριν την καταδικαστική απόφαση σε περιπτώσεις όπου ο παραβάτης αποδέχεται την ενοχή του. Στην περίπτωση αυτή ο Εισαγγελέας μπορεί να σταματήσει τη δίωξη εφ' όσον έχει προηγηθεί συμφωνία μεταξύ όσων εμπλέκονται.

- Το πριν της ποινής στάδιο όπου η ενοχή είναι αποδεκτή ή αποδεδειγμένη. Το δικαστήριο μπορεί να παραπέμψει την περίπτωση σε ένα από τα πολλά προγράμματα ΕΔ.
- Το στάδιο μετά την ανακοίνωση της ποινής όπου ο παραβάτης, αφού έχει ήδη καταδικαστεί σε ιδρυματική ή εξωιδρυματική ποινή, συμφωνεί να συμμετάσχει σε ένα πρόγραμμα διαπραγμάτευσης μεταξύ θυμάτων και θυτών.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΕΠΑΝΟΡΘΩΤΙΚΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Υπάρχει μεγάλη ποικιλία προγραμμάτων ΕΔ σε διεθνές επίπεδο και γι' αυτό θα περιοριστούμε στα δύο πλέον συνήθη που χρησιμοποιούνται σε Συστήματα Δικαιοσύνης Ανηλίκων.

Συναντήσεις διαμεσολάβησης

Αρχικά τέτοιες συναντήσεις εμφανίστηκαν στην πόλη Ontario του Καναδά το 1974 και ήταν το αποτέλεσμα συνεργασίας μεταξύ του τοπικού τμήματος Επιμελητών και της κοινότητας των Μεννοπιών. Πολλά από τα προγράμματα αυτά έβρισκαν στέγη σε εκκλησίες και κοινοτικά κέντρα και το ανθρώπινο δυναμικό τους ήταν εθελοντές. Από τη δεκαετία του '90, πολλά από τα προγράμματα αυτά, έχοντας προσλάβει επαγγελματίες διαμεσολαβητές (το επαγγελματικό πεδίο των οποίων, τώρα πια, καθορίζεται από κώδικα δεοντολογίας και συγκεκριμένο πρόγραμμα εκπαίδευσης) υιοθέτησαν τον τίτλο διαμεσολάβησης.

Με τη βοήθεια του διαμεσολαβητή το θύμα ενθαρρύνεται να εξηγήσει στον παραβάτη πως το αδίκημα έχει επηρεάσει τη ζωή του, και στη συνέχεια μπορεί να απευθύνει ερωτήσεις στον θύτη. Ο τελευταίος θα πρέπει να έχει συμφωνήσει και να είναι σε θέση να αναλάβει την ευθύνη για τη συμπεριφορά του, αναμένεται δε να κάνει μία φιλότιμη προσπάθεια να καταλάβει τις συνέπειες των πράξεών του και να προτείνει ένα σχέδιο αποκατάστασης της βλάβης (McKnight, 1981, Hughes and Schneider, 1990). Αυτή η αποκατάσταση μπορεί να πάρει διάφορες μορφές όπως, για παράδειγμα, προσωπική συγγνώμη στο θύμα, επιστροφή των κλοπιμαίων, προσωπικές υπηρεσίες (εποχικές εργασίες ή επισκευές) και εθελοντική προσφορά στην κοινότητα. Στην τελευταία περίπτωση ο παραβάτης μπορεί να προσφέρει υπηρεσίες σε μέλη της κοινότητας με ειδικές ανάγκες.

Αυτές οι συναντήσεις μεταξύ θυμάτων και θυτών ακολουθούν συνήθως δύο πρότυπα διεθνή της σύγκρουσης. Σύμφωνα με το πρώτο, το θύμα συναντά τον συγκεκριμένο παραβάτη ή μία ομάδα αυτών που είναι υπεύθυνοι για τη ζημιά που έχει υποστεί. Ο αριθμός των συναντήσεων είναι πολύ περιορισμένος (μία ή δύο), η ατμόσφαιρα είναι ιδιαίτερα φορτισμένη και, κατά κανόνα, το κύριο ζητούμενο είναι η υπογραφή ενός «συμβολαίου» σύμφωνα με το οποίο αυτός που έχει διαπράξει τη βλάβη αναγνωρίζει την προσωπική του ευθύνη και δεσμεύεται να επανορθώσει ουσιαστικά ή συμβολικά, καταφέροντας έτσι να αποφύγει την εκδίκηση της υπόθεσης ή μία ποινή φυλάκισης. Το θύμα έχει την ικανοποίηση ότι η ζημιά που έχει υποστεί αναγνωρίζεται και επανορθώνεται ηθικά αλλά και πρακτικά.

Σύμφωνα με το δεύτερο πρότυπο διεθνή των διαφορών μεταξύ παραβάτη και θύματος,

μία ομάδα θυμάτων συναντά μία τυχαία ομάδα θυτών, και για ένα κύκλο συναντήσεων έχουν, εκτός από την αντιμετώπιση της άμεσης σύγκρουσης με τη μορφή απολογιών και εξηγήσεων, την ευκαιρία να επιβεβαιώσουν ή όχι τις προκαταλήψεις από τις οποίες συνήθως διακατέχονται. Στην περίπτωση αυτού του προτύπου η έμφαση δεν είναι στην υλική αποκατάσταση του θύματος και στην αναστολή ή μείωση της ποινής του θύτη αλλά στη δημιουργία ενός κλίματος που διευκολύνει την αληθινή επικοινωνία και ανταλλαγή συναισθημάτων. Μάλιστα έρευνες αξιολόγησης και σύγκρισης των δύο αυτών προτύπων επιβεβαιώνουν ότι συχνά η ατμόσφαιρα που επιτυγχάνεται στο δεύτερο μπορεί να αποτελέσει μία εκπαιδευτική εμπειρία και να συμβάλει περισσότερο στη συναισθηματική προσέγγιση και λιγότερο στην υλική αποκατάσταση της βλάβης.

Υπάρχουν αρκετές παραλλαγές στον τρόπο λειτουργίας των δύο προτύπων όπως, για παράδειγμα, όταν χρησιμοποιούνται σε περιπτώσεις ανήλικων παραβατών στους οποίους έχει ήδη γίνει προφορική παρατήρηση ούτως ώστε να αποφύγουν τη δικαστική δίωξη.

Συναντήσεις οικογενειακών ομάδων

Βασισμένη στις παραδόσεις της φυλής Μαορί, μία τέτοια συνάντηση συμπεριλαμβάνει εκτός από τον παραβάτη και το θύμα, τις οικογένειες, φίλους και συγγενείς, καθώς και εκπροσώπους των δικαστικών αρχών και της τοπικής κοινωνίας. Η συνάντηση έχει σαν σκοπό να δώσει σε όλους την ευκαιρία να εκφράσουν απόψεις και συναισθήματα σχετικά με το πώς η παράβαση έχει επηρεάσει τη ζωή τους, και να καταλήξει σε ένα από κοινού συμφωνηθέν σχέδιο αποκατάστασης. Το Σύστημα Δικαιοσύνης Ανηλίκων στη Νέα Ζηλανδία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα υιοθέτησης τέτοιων συναντήσεων στην αντιμετώπιση των ανηλίκων (Ban, 1996, Fraser and Norton, 1996).

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Μετά από τη σύντομη παρουσίαση των κύριων χαρακτηριστικών της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης θα στρέψουμε την προσοχή μας στη συζήτηση της αποτελεσματικότητας του προτεινομένου μοντέλου σε σχέση με μία σειρά κριτηρίων όπως ο βαθμός ικανοποίησης των θυμάτων, η πιθανότητα υλοποίησης των συμφωνηθέντων για την αποκατάσταση της όποιας βλάβης, ο βαθμός υποτροπής των παραβατών που συμμετέχουν σε επανορθωτικές παρεμβάσεις, η εξοικονόμηση πόρων ως αποτέλεσμα της υλοποίησης τέτοιων προγραμμάτων, και τέλος η υποστήριξη της Κοινής Γνώμης σε απόπειρες επαναπροσδιορισμού της φιλοσοφίας και πρακτικής του Συστήματος Δικαιοσύνης Ανηλίκων.

Είναι γεγονός ότι τα προγράμματα ΕΔ, άσχετα με την εκάστοτε έμφαση που δίνεται, λαμβάνοντας υπ' όψιν τοπικές ιδιαιτερότητες και ανάγκες, δίνουν την ευκαιρία στα θύματα να συμμετάσχουν στη διαδικασία προσδιορισμού και αντιμετώπισης της βλάβης που έχουν υποστεί. Μπορούν να εκφράσουν τα συναισθήματά τους σχετικά με την παράβαση, και να συμμετέχουν με προτάσεις αποκατάστασης. Μελέτες τέτοιων προγραμμάτων στις Ηνωμένες Πολιτείες και στη Βρετανία αναφέρουν υψηλά ποσοστά ικανοποίησης των θυμάτων (Marshall and Merry, 1990, Umbreit, 1994). Μία κριτική επισκόπηση του συστήματος δικαιοσύνης ανηλίκων στη Νέα Ζηλανδία (Maxwell and Morris, 1995) υποστηρίζει ότι, αν και υπάρχει μικρή συμμετοχή των θυμάτων στις οικογενειακές

συναντήσεις, από αυτούς που έλαβαν μέρος οι μισοί δήλωσαν ότι είναι ικανοποιημένοι. Υπάρχουν όμως και αναφερόμενα μειονεκτήματα, όπως η απροθυμία πολλών θυμάτων, και ειδικά εκείνων που χαρακτηρίζονται από συναισθηματική ευαλωτότητα, να συμμετάσχουν και μάλιστα σε πρωταγωνιστικό ρόλο προτιμώντας την ελάχιστη συμμετοχή στο κλασικό ποινικό Σύστημα Δικαιοσύνης. Παρομοίως η συμμετοχή στην απόφαση για την κατάλληλη ποινή του παραβάτη, όπως αναφέρεται σε διεθνείς μελέτες (Sharpland, 1985), αποτελεί ένα άλλο ρόλο τον οποίον συχνά θύματα δεν θέλουν να αποδεχτούν.

Ένα άλλο πλεονέκτημα αποτελεί το γεγονός ότι η συμμετοχή του παραβάτη σε συναντήσεις διαπραγμάτευσης φαίνεται να αυξάνει την πιθανότητα υλοποίησης των συμφωνιών αποκατάστασης των ζημιών σε σύγκριση με τα ποσοστά ανταπόκρισης σε συνήθεις δικαστικές εντολές αποζημίωσης. Παράλληλα η συμμετοχή σε αυτές τις διαδικασίες προσφέρει πραγματικά σε πολλά θύματα την ευκαιρία να κατανοήσουν καλύτερα τις προσωπικές συνθήκες των παραβατών μετριάζοντας έτσι στερεότυπες αντιλήψεις και μη ρεαλιστικούς φόβους.

Όσον αφορά τους ίδιους τους παραβάτες τώρα, οι υποστηρικτές τέτοιων πρακτικών συχνά ισχυρίζονται ότι η «πρόσωπο με πρόσωπο» επαφή και η άμεση συμμετοχή όλων όσων εμπλέκονται, εμποδίζει τους παραβάτες να αποστασιοποιηθούν από το πρόβλημα που έχουν δημιουργήσει και από τις συνέπειες της συμπεριφοράς τους. Ένα αποτέλεσμα αυτών των διαδικασιών, επιμένουν οι υποστηρικτές, είναι η μείωση στα ποσοστά υποτροπών σε νέες παραβάσεις, κάτι που αποτελεί και μακροπρόθεσμο στόχο πολλών προγραμμάτων. Τα αποτελέσματα, όμως, εμπειρικών ερευνών παρουσιάζουν μία ασαφή εικόνα. Για παράδειγμα, μερικές μελέτες αναφέρουν μείωση των υποτροπών (Marshall and Merry, 1990) με ακόμη καλύτερα συμπεράσματα στην περίπτωση παρεμβάσεων που απευθύνονται σε ανήλικους (Umbreit, 1994). Άλλες έρευνες όμως καταλήγουν σε λιγότερο αισιόδοξα συμπεράσματα ή δηλώνουν ότι ο αριθμός των υποτροπών παραμένει μικρός με την προϋπόθεση ότι δεν συμπεριλαμβάνονται χρόνιοι ή ιδιαίτερα επικίνδυνοι παραβάτες (Maxwell and Morris, 1995). Σαν γενική παρατήρηση, τα σχετικά ερευνητικά δεδομένα είναι μάλλον αντιφατικά, χρησιμοποιούν πολύ γενικούς δείκτες μέτρησης (αριθμός επανακαταδικών) ή έχουν μικρά πληθυσμιακά δείγματα, και έτσι τα αποτελέσματα δεν είναι στατιστικά σημαντικά.

Είναι σχετικό να αναφερθεί εδώ ότι ο John Braithwaite (1989, 1993) έχει προτείνει τη θεωρία της «Επανορθωτικής Ντροπής» για να εξηγήσει πώς τέτοιες παρεμβάσεις μπορούν να μειώσουν τις υποτροπές. Όσον αφορά τις οικογενειακές συναντήσεις, για παράδειγμα, το μήνυμα το οποίο δίνεται στον παραβάτη αφορά την απόρριψη της συγκεκριμένης παραβατικής συμπεριφοράς και μόνο, ενώ παράλληλα η προσωπικότητά του είναι αποδεκτή και θεωρείται αξιόπιστη. Επιπλέον πιστεύεται ότι ενώ ο παραβάτης μπορεί να αδιαφορήσει για την κριτική που προέρχεται από ξένους, του είναι ιδιαίτερα δύσκολο να απομονώσει τον εαυτό του συναισθηματικά όταν αγαπητά του πρόσωπα συμμετέχουν στις συναντήσεις και όταν μάλιστα η κριτική αυτή αφορά συγκεκριμένες συμπεριφορές. Κάποιος μπορεί βέβαια να αντιτάξει ότι στην περίπτωση χρόνιων παραβατών ή εκείνων των οποίων η παραβατική συμπεριφορά είναι απόρροια μιας ιδιαίτερα δυσλειτουργικής και αντικοινωνικής προσωπικότητας, τότε η μονοδιάστατη παρέμβαση των οικογενειακών συναντήσεων ελάχιστα αποτελεσματική μπορεί να είναι από μόνη της. Σε μια εποχή μάλιστα που η θεραπεία της νεανικής παραβατικότητας, έχοντας ξεπεράσει την *obscurum intervalum* που χαρακτηρίζει

τις προηγούμενες δεκαετίες, έχει να επιδείξει απτά αποτελέσματα (Andrews, 1990, Lipsey, 1992). Ειδικότερα, η οποία παρέμβαση στη συμπεριφορά του παραβάτη θα πρέπει, αναγνωρίζοντας προσωπικές ανάγκες και βαθμό επικινδυνότητας, να είναι πολυδιάστατη και να εμπεριέχει γνωσιακές και συμπεριφοριστικές θεραπευτικές παρεμβάσεις, έτσι ώστε να είναι αποτελεσματική.

Ένα άλλο σημείο το οποίο χρειάζεται προσοχή είναι το ενδεχόμενο, η εφαρμογή παρεμβάσεων ΕΔ να οδηγήσει σε μεγαλύτερο αριθμό ατόμων που εμπλέκονται με το δικαστικό σύστημα ή, ακόμη χειρότερα, σε μεγαλύτερο βαθμό εμπλοκής (net-widening). Αν υποθέσουμε, για παράδειγμα, ότι επανορθωτικά προγράμματα μπορούσαν να εφαρμοσθούν επίσημα κατά τη διάρκεια της δίκης, τότε είναι πιθανό κάποιοι αστυνομικοί, θεωρώντας ότι τέτοια προγράμματα βοηθούν, να αποφεύγουν να αντιμετωπίσουν ανεπίσημα τους νεαρούς παραβάτες, διοχετεύοντας έτσι, μεγαλύτερο αριθμό παραβατών στο επίσημο σύστημα δικαιοσύνης. Είναι επίσης πιθανό, ότι όσοι από τους ανήλικους, έχοντας συμμετάσχει σε επανορθωτικές διαδικασίες υποτροπίαζαν στη συνέχεια, θα μπορούσαν να τύχουν αυστηρότερης αντιμετώπισης από το δικαστήριο, αυξάνοντας έτσι, τόσο τις δαπάνες λειτουργίας του συστήματος, όσο και το βαθμό προσωπικής εμπλοκής τους με τις όποιες αρνητικές συνέπειες μπορεί να συνεπάγεται αυτό.

Το θέμα μείωσης των δαπανών των αστυνομικών και δικαστικών αρχών από την εφαρμογή επανορθωτικών παρεμβάσεων, όπως συχνά υποστηρίζεται, στερείται επαρκούς επιχειρηματολογίας, καθώς η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι οι όποιες μειώσεις δαπανών δεν οφείλονται τόσο στην εφαρμογή τέτοιων παρεμβάσεων αλλά στην αλλαγή της γενικότερης κυβερνητικής πολιτικής. Για παράδειγμα, παρατηρήθηκε στο Σύστημα Δικαιοσύνης Ανηλίκων της Νέας Ζηλανδίας πως επανορθωτικές παρεμβάσεις φαίνεται να οδηγούν σε μικρότερο αριθμό καταδικών σε ιδρύματα. Και πάλι τα αποτελέσματα αμφισβητούνται, καθώς είχε προηγηθεί κυβερνητική απόφαση (με σχετικές αλλαγές στη νομοθεσία και πρακτική των δικαστηρίων) με σκοπό τη μείωση του αριθμού των ανηλίκων που εγκλείονται σε ιδρύματα.

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί ο βαθμός υποστήριξης από την Κοινή Γνώμη μιας νέας φιλοσοφίας και πρακτικής στη διαδικασία και απονομή της δικαιοσύνης. Σύμφωνα με το υπάρχον σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ενηλίκων το Κοινό έχει την προσδοκία ότι οι διαδικασίες απονομής δικαιοσύνης είναι ορατές, προσβάσιμες από όποιον θα ήθελε να παρακολουθήσει τα διαδραματιζόμενα, και δίκαιες με την έννοια ότι παρόμοιες παραβάσεις επισύρουν παρόμοιες καταδικαστικές αποφάσεις. Στην περίπτωση των παρεμβάσεων της ΕΔ όμως επιτρέπεται η συμμετοχή μόνον εκείνων που έχουν άμεσο ενδιαφέρον καθώς η όλη διαδικασία προϋποθέτει την ύπαρξη ενός ασφαλούς περιβάλλοντος όπου οι συμμετέχοντες μπορούν να εκφράσουν τα συναισθήματά τους και άλλα προσωπικά στοιχεία. Για παράδειγμα, στην περίπτωση του Συστήματος ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων στην Νέα Ζηλανδία η συμμετοχή περιορίζεται από το νομικό καθεστώς μόνο σε όσους έχουν άμεσο συμφέρον, ενώ οι διαδικασίες των οικογενειακών συναντήσεων είναι απόρρητες. Αυτή η τακτική ακολουθείται για να προφυλαχθούν οι ανήλικοι από τις όποιες σιγματιστικές επιπτώσεις μίας «δημόσιας» δίκης. Και ναί μεν, όσον αφορά τη μεταχείριση των ανηλίκων, τέτοιες πρακτικές είναι κατανοητές και αποδεκτές και ισχύουν και στη χώρα μας. Στην περίπτωση όμως μεγαλύτερων σε ηλικία, χρόνιων και ιδιαίτερα επικίνδυνων παραβατών υπάρχει ο κίνδυνος οι ποινές που συμφωνούνται σε συναντήσεις διαμεσολάβησης και διαπραγμάτευσης να μην

ικανοποιούν την Κοινή Γνώμη. Παρ' όλες τις επιφυλάξεις όμως υπάρχει ένας αυξανόμενος αριθμός ερευνών οι οποίες υποστηρίζουν ότι η Κοινή Γνώμη είναι πολύ λιγότερο τιμωρική από ότι συνήθως πιστεύεται και τάσσεται υπέρ των αρχών αυτού του μοντέλου Δικαιοσύνης (Thomson and Ragona, 1987, Pranis and Umbreit, 1992).

Βασισμένη σε ένα σύστημα αξιών που δίνει σημασία όχι στην τιμωρία ή θεραπεία του παραβάτη αλλά στην αποκατάσταση της βλάβης και της σχέσης μεταξύ θύματος και θύτη με την άμεση και ενεργητική συμμετοχή όσων εμπλέκονται στη διένεξη, η ΕΔ προωθείται ως μια νέα φιλοσοφία για τον στρατηγικό επαναπροσδιορισμό των Συστημάτων Δικαιοσύνης Ανηλίκων σε πολλές χώρες. Αποφεύγοντας τη μονοδιάστατη έμφαση του υπάρχοντος συστήματος στον παραβάτη και μόνο, η νέα προσέγγιση αποτελεί μια πιο ισορροπημένη προοπτική εννοώντας ότι συμπεριλαμβάνονται όσοι άμεσα ή έμμεσα εμπλέκονται στη διένεξη. Ταυτόχρονα όμως αυτή η φιλοσοφία, εκτός του ότι δημιουργεί νέα διλήμματα (πρόχειο το συμφέρον του θύματος ή του θύτη;) όπως ο διαφορετικός προσανατολισμός τέτοιων παρεμβάσεων σε άλλες χώρες σηματοδοτεί, αδυνατεί προς το παρόν να τεκμηριώσει την αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεών της σε επίπεδο εμπειρικής έρευνας ή η οποία διαθέσιμη τεκμηρίωση αφορά επιμέρους στοιχεία, και ως εκ τούτου ο συγγραφέας είναι κατά της άμεσης και ολικής υιοθέτησης του μοντέλου ΕΔ από το Σύστημα Δικαιοσύνης Ανηλίκων στη χώρα μας.

Σαφέστατα η Επανορθωτική Δικαιοσύνη δεν μπορεί να αποτελέσει την πανάκεια για όλες τις δυσλειτουργίες του Συστήματος στη χώρα μας, όπως, για παράδειγμα, το γεγονός ότι ακόμη και σήμερα οι παραβάτες του ΚΟΚ αποτελούν μέρος της δικαιοδοσίας του δικαστηρίου ανηλίκων ή ότι η ανάπτυξη εξωδικοματικών μέσων για την αντιμετώπιση της παραβατικότητας είναι σε νηπιακό στάδιο. Σίγουρα το συγκεκριμένο μοντέλο συνεπάγεται νέους ρόλους για τους επαγγελματίες και στελέχη του Συστήματος (και εδώ προσφέρεται η ευκαιρία στον κοινωνικό λειτουργό που λόγω της εφαρμοσμένης επιστημονικής προσέγγισής του στις ανθρώπινες σχέσεις μπορεί να διαδραματίσει κύριο ρόλο, σύμφωνα εξ άλλου και με τις σχετικές πρακτικές άλλων χωρών, τόσο σε επίπεδο εκπαίδευσης, όσο και σε επίπεδο επαγγελματικής εξειδίκευσης) και ένα διαφορετικό προσανατολισμό στην ερμηνεία και αντιμετώπιση της παραβατικής συμπεριφοράς. Ως εκ τούτου αντιδράσεις και αντιστάσεις είναι αναμενόμενες και επιθυμητές και μας οδηγούν στην αναγνώριση της ανάγκης για μία περίοδο «ελεγχόμενου πειραματισμού» με σκοπό όχι απλά τον καλλωπισμό του υπάρχοντος Συστήματος με κάποια στοιχεία των όσων προτείνονται εδώ αλλά ουσιαστικές και μακροπρόθεσμες αλλαγές που να επηρεάσουν τον δομικά τιμωρικό και μονοδιάστατο χαρακτήρα του.

Αυτό που προτείνεται λοιπόν, είναι κατ' αρχήν η αναζωπύρωση του δημόσιου διαλόγου – σε αντίθεση με τις εν κρυπτώ και παραβύθω τακτικές του κρατικού τομέα - σχετικά με τα άλτα προβλήματα και διλήμματα του υπάρχοντος Συστήματος Δικαιοσύνης Ανηλίκων στη χώρα μας και η διερεύνηση των απόψεων, τόσο των επαγγελματιών του Συστήματος Δικαιοσύνης, όσο και της κοινής γνώμης σχετικά με την αναγκαιότητα της συμπλήρωσης Αρχών και Πρακτικών ΕΔ στο υπάρχον Σύστημα και στη συνέχεια η σταδιακή εφαρμογή, αξιολόγηση και έρευνα της λειτουργικότητας και απόδοσης των προτεινόμενων αλλαγών. Μόνο έτσι μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι αυτές οι αλλαγές με στόχο τον μακροπρόθεσμο επαναπροσδιορισμό του Συστήματος δεν αποτελούν "προσωρινή μόδα ή άλλη μία θεωρία από το εξωτερικό", αλλά αποτέλεσμα επιστημονικής διαδικασίας

σύμφωνης με τις νέες συνθήκες της αυξανόμενης παραβατικότητας, κοινοτικής αποδιοργάνωσης και αδιαφορίας, τις απόψεις των στελεχών του Συστήματος αλλά και τις ανάγκες και την κουλτούρα της ευρύτερης ελληνικής κοινωνίας. Χωρίς βέβαια να παραγνωρίζουμε ότι η ιδεολογία που επικρατεί και τροφοδοτεί τις αλλαγές σε ένα επί μέρους σύστημα - στην προκειμένη περίπτωση το Σύστημα Δικαιοσύνης Ανηλίκων - εξαρτάται άμεσα από τη γενικότερη ιδεολογία που επικρατεί κατά καιρούς στους τομείς της ευρύτερης Κοινωνικής Πολιτικής και Πρόνοιας.

Βιβλιογραφία

- Andrews, D. A. et al., (1990) "Does correctional treatment work? A clinically-relevant and psychologically-informed meta-analysis," *Criminology*, Volume 28, pp.369-404.
- Bae, I. (1991) "A survey on public acceptance of restitution as an alternative to incarceration for property offenders in Hennepin county, Minnesota, USA", In H. Messmer & H. Otto (eds) *Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-offender Mediation*, Kluwer Academic Publishers.
- Ban, P. (1996) "Implementing and evaluating family group conferences with children and families in Victoria Australia." In *Family Group Conferences: Perspective on Policy and Practice*, edited by J. Hudson et al. Monsey, NY: Criminal Justice Press.
- Braithwaite J. (1989) *Crime Shame and Reintegration*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Braithwaite J. (1993) "Shame and Modernity", *British Journal of Criminology* 33(1).
- Christie N. (1977) "Conflicts as Property", *British Journal of Criminology*, 17, 1-15.
- Δρίτσας Ι. (1994) *The Athenian Juvenile Justice System*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή.
- Fraser S. and Norton J. (1996) "Family Group Conferencing in New Zealand Child Protection Work." Pp. 37-48 in *Family Group Conferences: Perspectives on Policy and Practice*, edited by J. Hudson et al. Monsey, NY: Criminal Justice Press.
- Hughes S. and Schneider A. (1990) *Victim Offender Mediation in the Juvenile Justice System*, Washington, D.C.: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Galaway B. (1984) *Public Acceptance of Restitution as an Alternative to Imprisonment for Property Offences : A Survey*, Department of Justice, Wellington.
- Lipsey M. W. (1992) "Juvenile Delinquency Treatment: A meta-analytical inquiry into the variability of effects," in Thomas Cook et al. (eds.), *Meta-Analysis for Explanation: A Casebook*, Russell Sage Foundation, New York.
- Marshall T. and Merry S. (1990) *Crime and Accountability-Victim/Offender Mediation in Practice*. Home Office, HMSO, London.
- Maguire M. (1982) *Burglary in a Dwelling: The Offence, The Offender and The Victim*, London: Heinemann.
- Maguire M. and Corbett C. (1987) *The Effects of Crime and the Work of Victim Support Schemes*, Gower publishing.
- Maxwell G. and Morris A. (1995) "Family Group Conferences and re-offending". *Criminology Aotearoa New Zealand* 3.

- McKnight, D. (1981) "The Victim-Offender Reconciliation Project", *Perspectives on Crime Victims*, edited by B. Galaway and J. Hudson. St Louis: The C.V. Mosby Co.
- Pranis, K. and Umbreit M. (1992) *Public Opinion Research Challenges Perception of Widespread Public Demand for Harsher Punishment*. Minneapolis, MN: Citizens Council.
- Shapland J. (1985) "The Criminal Justice System and the Victim", *Victimology: An International Journal* 10 : 385-599.
- Σπινέλλη Κ. Δ. και Τροϊαννού-Λουλά, Α. (1992) *Ποινικό Δίκαιο Ανηλίκων. Ποινικές ρυθμίσεις και εγκληματολογικές προεκτάσεις*, 2η εκ., Κομοτηνή.
- Thompson D. R. and Ragona A. J. (1987) "Popular moderation versus governmental authoritarianism: an interactionist view of public sentiment toward criminal sanctions", *Crime and Delinquency*, 33 (2).
- Τροϊαννού Α. (1986) "Ο ανήλικος παραβάτης και το δικαστήριο", *Το νομικό Βήμα*, τομ. 30, σελ. 378-390.
- Umbreit M. (1994) *Victim meets Offender: The Impact of Restorative Justice and Mediation*, Criminal Justice Press Monsey, New York.
- Umbreit M. (1998) "Restorative Justice through victim offender mediation: a multi site assessment", *Western Criminology Review*.
- Χαΐδου Α. (1990) *Η Ιδρυματική και Εξωιδρυματική Μεταχείριση των Ανηλίκων στην Ελλάδα και το Εξωτερικό*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Zehr H. (1985) *Retributive Justice, Restorative Justice*. Akron, PA: Mennonite Central Committee.